

Anita Magowska, Kacper Nijakowski

Dr med. Zofia Bartkowiak
(1922-2003) – organizatorka chirurgii
dziecięcej w Wielkopolsce

Acta Medicorum Polonorum 5/1, 55-64

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Dr med. Zofia Bartkowiak (1922-2003) – organizatorka chirurgii dziecięcej w Wielkopolsce¹

Dr. Zofia Bartkowiak (1922-2003) – the organizer of paediatric surgery in the region of Greater Poland

Anita Magowska², Kacper Nijakowski³

Poznań

Streszczenie: Artykuł przedstawia życie i zasługi dla rozwoju chirurgii dziecięcej dr Zofii Bartkowiak (1922-2003). Podczas okupacji hitlerowskiej była łączniczką i wywiadowcą Armii Krajowej, za co po II wojnie światowej została aresztowana przez funkcjonariuszy bezpieki. Zwolniona na mocy amnestii, ukończyła studia lekarskie w Lublinie, gdzie podjęła pierwszą pracę i specjalizowała się w chirurgii dziecięcej oraz pediatrii. Od 1955 r. była związana z Akademią Medyczną w Poznaniu. Jako pierwszy konsultant wojewódzki do spraw chirurgii dziecięcej przyczyniła się do instytucjonalizacji i rozwoju chirurgii dziecięcej w ówczesnym województwie poznańskim. Zorganizowała kilka oddziałów chirurgii dziecięcej i wyszkoliła kilkunastu nowych specjalistów pierwszego i drugiego stopnia.

Abstract: This article presents Dr. Zofia Bartkowiak (1922-2003) and her contribution to the development of paediatric surgery in the region of Greater Poland. During the Nazi occupation of Poland, she was a soldier of the Home Army (a Polish resistance organization). After the Second World War she was victimized by the secret police of the Communist regime. She graduated in medicine from the Medical College (the Polish name: Akademia Medyczna) in Lublin and specialized in paediatric surgery and paediatrics there. From 1955 she worked in Poznań and contributed to the development of paediatric surgery in the region of Greater Poland as the organizer of first paediatric surgery wards and their first specialized in paediatric surgery personnel.

Słowa kluczowe: chirurgia dziecięca, wojna światowa, historia medycyny

Keywords: paediatric surgery, world war, history of medicine

W dziejach chirurgii dziecięcej najważniejszy był okres po II wojnie światowej, kiedy dzięki osiągnięciom fizjologii i patologii wieku rozwojowego wykazano

¹ Spuścizna naukowa i zawodowa dr med. Zofii Bartkowiak (dalej: SZB) została udostępniona przez jej córkę, Panią dr hab. n. med. Hanę Billert, za co autorzy przekazują Jej podziękowanie. Spuścizne stanowi ok. 0,5 m bieżących akt w postaci zyciorysów, dokumentów rękopiśmiennych i drukowanych, odbitek publikacji i fotografii.

² Katedra i Zakład Historii Nauk Medycznych Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, ul. Przybyszewskiego 37A, 60-364 Poznań, vesalius@ump.edu.pl.

³ Student Wydziału Lekarskiego II Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu.

Zofia Szczygieł wśród uczennic odbywających przeszkolenie wojskowe w 1938 r.

konieczność różnicowania postępowania operacyjnego wobec dzieci i dorosłych. W całej Polsce było wtedy zaledwie 10 specjalistów chirurgii dziecięcej i 140 łóżek szpitalnych przeznaczonych dla chirurgicznego leczenia dzieci⁴. Właściwe warunki dla rozwoju chirurgii dziecięcej w Polsce nastąpiły dopiero w 1949 r., kiedy prof. Jan Kossakowski (1900-1979) został pierwszym krajowym konsultantem w tym zakresie i zaczął wdrażać koncepcję wojewódzkich ośrodków chirurgii dziecięcej, powiązanych z uczelniami medycznymi i umożliwiającymi kształcenie specjalistów⁵. W województwie poznańskim taki ośrodek zorganizowała dr med. Zofia Bartkowiak (1922-2003), doświadczony chirurg dziecięcy i serdeczny opiekun małych pacjentów, która po latach podsumowała swoją służbę chorym dzieciom: „starłam się, aby ta praca była szybka, wnikliwa i z miłością”⁶. Jej postaci oraz zasługom dla rozwoju chirurgii dziecięcej w Wielkopolsce poświęcony jest niniejszy artykuł.

Wojenne losy

Zofia Maria Szczygieł urodziła się 22 lipca 1922 r. w Biłgoraju jako jedno z pięciorga dzieci Antoniego, inspektora w przedsiębiorstwie Akczyzy i Monopole Pań-

⁴ Irena Smólska, Artur Dziak, *Historia chirurgii dziecięcej w Polsce*, „Arch. Hist. Med.” 1989, nr 2-3, s. 293-307.

⁵ Jan Grochowski, Jerzy Czernik, Kazimierz Łodziński, *Chirurgia dziecięca*, [w:] *O chirurgii polskiej końca XX wieku*. Warszawa 2001, s. 70-71.

⁶ SZB, Zapiski Z. Bartkowiak, niedatowane.

Zofia Szczygieł w okresie pracy w Krzesku

stwowe, i Kazimierzy z Garłowskich. Do szkoły powszechnej i gimnazjum uczęszczała w Siedlcach. W gimnazjum należała do Przysposobienia Wojskowego Kobiet, w ramach którego uzyskała specjalności w zakresie łączności, co wymagało szkolenia wraz z oddziałem saperów, i ratownictwa (w ramach tej specjalności ukończyła pod kierunkiem dra Feliksa Hłasko roczny kurs pielęgniarstwa z praktyką w Miejskim Szpitalu w Siedlcach). Tragiczna śmierć ojca w maju 1939 r. sprawiła, że Zofia wraz z młodszym bratem i matką (starsi bracia byli już dorośli) znaleźli się w trudnej sytuacji życiowej i materialnej. II wojna światowa wybuchła w dniu, w którym miała zacząć naukę w drugiej klasie Liceum Przyrodniczo-Matematycznego.

Przez pierwsze dni pamiętnego września 1939 r. pracowała w Wojskowej Stacji Nadawczo-Odbiorczej w podziemiach pałacu Ogińskich, ostrzegając przed nadlatującymi bombowcami, za co komendant zapisał ją do odznaczenia⁷. Po tygodniu została skierowana do pracy w Wojskowym Szpitalu Polowym. Niemcy zajęli Siedlce 11 września, a już dwa dni później do szpitala dotarł pierwszy transport około 200 rannych, w tym dzieci⁸. Zetknięcie z rannymi dziećmi wzruszyło ją i wyznaczyło kierunek życiowej drogi⁹. Wraz z kilkunastu innymi uczennicami, pielęgniarkami-samaritankami, zdobywała dla rannych pożywienie, opatrunki i słomę do sienników. Jako pielęgniarka pracowała do końca 1939 r., a potem pełniła okresowo dyżury w szpitalu¹⁰. Naukę kontynuowała na Tajnych Żeńskich Kompletach im. Królowej Jadwigi, uzyskując świadectwo dojrzałości w 1941 r., a następnie ukończyła roczny kurs handlowy zorganizowany przez Prywatne Gimnazjum Kupieckie w Siedlcach¹¹.

⁷ SZB, Własnoręcznie napisany życiorys Z. Bartkowiak, z 12 stycznia 1989 r.

⁸ SZB, Zaświadczenie dra Aleksandra Piotrowskiego, lekarza powiatowego z Siedlec z 17 sierpnia 1945 r.

⁹ SZP, Notatki Z. Bartkowiak.

¹⁰ SZP, Własnoręcznie napisany życiorys...

¹¹ SZB, Zaświadczenie Czesława Zygmąńskiego, dyrektora szkoły w Siedlcach z 24 października 1945 r.

Wzór Nr 4
do par. 68.

I-sza Kobiela

ZARZĄD MIEJSKI
w Siedlcach.

Dnia *8 marca* 1945 r.

Z A Ś W I A D C Z E N I E
o zgłoszeniu się do pierwszej rejestracji poborowych.

Oscypki (Maria Estia) urodzona *14. VII 1922 r.*
(Nazwisko i imię) (dzień, miesiąc, rok)

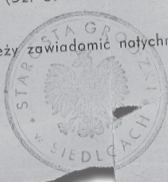
Pr. Tęgorajcu *córka Dutkowskiego i Konimierzy*
(Miejscowość, gmina, powiat) (imię rodziców i panieńskie)

Gortowskiej zamieszkała w *hucie Kłanowickiej 9*
(nazwisko matki) (dokładny adres)

Zgłosił się do pierwszej rejestracji poborowych w myśl art. 16 Ustawy z dnia 9 kwietnia 1938 r. o pow. zechnym obowiązku wojskowym (Dz. U. R. P. Nr 25, poz. 220) i został wpisany do rejestru poborowych pod kolejnym Nr *110*.

O każdej zmianie adresu należy zawiadomić natychmiast Wydział Wojskowy.

Kierownik Wydziału Wojskowego
Gulewicz
(M. GULEWICZ)

Zaświadczenie o zgłoszeniu się do poboru

Działalność konspiracyjną zaczęła od kolportowania gazetki, a po zaprzysiężeniu w czerwcu 1941 r. przez mjr. Michała Zawalewskiego („Tata”) kontynuowała jako łączniczka „Ewa” w kierowanej przez ppor. Bronisława Misińskiego („Chrabąszcz”) sekcji informacji Komendy Powiatowej AK¹². Wkrótce Niemcy skierowali ją do pracy przymusowej w kasie firmy Beton- und Monierbau, budującej przygraniczne lotnisko dla myśliwców w Krzewicy k. Krzeska. Tu zdobywała informacje o rozmieszczeniu i wyposażeniu stacjonującej tu Niemieckiej Wojskowej Jednostki Lotniczej, które przekazywała AK. Pracowała tam jednak tylko dwa tygodnie, bo z powodu ostrego zapalenia nerek została umieszczona w szpitalu. W końcu września nakazano jej pracę w charakterze pomocy biurowej w niemieckim Starostwie Powiatowym w Siedlcach. Co kwartał zmieniała dział, co pozwalało jej zdobywać kolejne informacje dla Państwa Podziemnego. W tym czasie uczestniczyła w akcji Czerwonego Krzyża dla dzieci przewiezionych z Zamojszczyzny. W sierpniu 1943 r., została aresztowana przez gestapo, które u partyzantów znalazło kopię dokumentu pochodzącego ze Starostwa.

¹² SZB, Oświadczenie świadka, Zofii Tomaszewskiej – „Przyczepka”, napisane w Mińsku Mazowieckim 30 listopada 1988 r.; Oświadczenie Bogumiły Górznej – „Blondynki”, napisane w Siedlcach 25 listopada 1988 r.

Podczas brutalnych przesłuchań doznała zwichnięcia żuchwy z nadłamaniem wyrostków szczękowych. Z aresztu śledczego zwolniono ją dopiero po interwencji starosty Seemana¹³.

Od lipca 1944 r. do momentu wejścia wojsk radzieckich, pozostawała w czynnej służbie wojskowej jako pielęgniarka w Szpitalu Powiatowym w Siedlcach¹⁴. Kiedy na początku marca 1945 r. zaczęła się rejestracja poborowych, zgłosiła się i jako pierwsza kobieta wyraziła gotowość wyruszenia na front¹⁵. Tak się jednak nie stało, bo została wezwana do podjęcia pracy w Powiatowej Radzie Narodowej. Zwolnienie z pracy uzyskała, kiedy została przyjęta na studia lekarskie w nowo utworzonej Akademii Medycznej w Lublinie¹⁶.

Droga do chirurgii dziecięcej

Jesienią 1945 r. Zofia Szczygieł zaczęła studia medyczne, ale w połowie marca następnego roku, wraz z całą lubelską Komendą AK, została aresztowana przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Z więzienia została zwolniona na mocy amnestii w kwietniu 1947 r.¹⁷, po czym wznowiła studia lekarskie. Od września 1948 r. równocześnie zarabiała na swoje utrzymanie obejmując posadę lekarza w Centralnej Wojewódzkiej Poradni Sportowo-Lekarskiej¹⁸. W lutym 1952 r., jeszcze przed uzyskaniem dyplomu lekarza, objęła również etat asystenta na Oddziale Chirurgii Dziecięcej w Państwowym Szpitalu Klinicznym nr 3 w Lublinie, dodatkowo dyżurując jako lekarz dziecięcy w pogotowiu ratunkowym. „W swej pracy operacyjnej odznaczała się wybitną dokładnością i skrupulatnością w dziedzinie aseptyki oraz anatomicznego rozeznania operacyjnego, a ponadto wybitnymi zdolnościami manualnymi w zasadach atraumatyczności operacyjnej, co ma ogromne znaczenie dla wyników pooperacyjnych szczególnie u małych dzieci”, napisał o niej ówczesny przełożony, dr med. Aleksander Naumik¹⁹.

Dyplom lekarza medycyny otrzymała 19 czerwca 1952 r., a miesiąc później resort zdrowia nakazał jej podjęcie pracy w Iwoniczu Zdroju, co przekreślało dotychczasową drogę zawodową. Wsparte opinią prof. J. Kossakowskiego odwołanie jednak zadziało i mogła pozostać w Lublinie. W 1954 r. uzyskała specjalizację pierwszego stopnia z pediatrii i chirurgii dziecięcej. Zawarte w tym samym roku małżeństwo z Maksymilianem Bartkowiakiem, inżynierem budownictwa z Poznania, skłoniło ją

¹³ SZP, Własnoręcznie napisany życiorys...

¹⁴ SZB, Zaświadczenie dra Aleksandra Piotrowskiego...

¹⁵ SZB, Zaświadczenie M. Gulewicza, kierownika Wydziału Wojskowego w Siedlcach z 8 marca 1945 r.

¹⁶ SZP, Własnoręcznie napisany życiorys...

¹⁷ SZB, Karta zwolnienia z więzienia UBP; Zaświadczenie IPN w Lublinie z 20 marca 1991 r.

¹⁸ SZB, Zaświadczenie płk dr med. Tadeusza Hansa, dyrektora Wojewódzkiej Poradni Sportowo-Lekarskiej w Lublinie z 19 stycznia 1955 r.

¹⁹ SZB, Zaświadczenie kierownika Kliniki Chirurgii Dziecięcej w Lublinie, doc. Aleksandra Naumika z 20 stycznia 1964 r.

do podjęcia starań o zmianę przydziału miejsca zatrudnienia²⁰. W ten sposób w lutym 1955 r. została asystentem na oddziale chirurgii ogólnej Szpitala Miejskiego im. Józefa Strusia, gdzie „...dała się poznać jako bardzo dobry lekarz, sumienny pracownik ceniony przez chorych i współpracowników”²¹. Po kilku miesiącach uzyskała etat w kierowanej przez dra hab. Jerzego Borszewskiego III Klinice Chirurgicznej AM w Poznaniu²², odtąd na wiele lat wiążąc się z tą uczelnią. Powierzono jej kierowanie dwudziestołożkowym pododdziałem dziecięcym Kliniki i funkcję konsultanta oddziału noworodków I Kliniki Położnictwa i Chorób Kobięcych. Po odbyciu staży w klinice prof. J. Kossakowskiego w Warszawie oraz w Klinikach Ortopedii i Neurochirurgii AM w Poznaniu uzyskała we wrześniu 1959 r. specjalizację I stopnia z chirurgii ogólnej, a w październiku 1961 r. specjalizację II stopnia z chirurgii dziecięcej²³. Ponadto w tym okresie konsultowała przypadki chirurgiczne w obu istniejących wtedy Klinikach Chorób Dziecięcych poznańskiej AM, zyskując opinię „przemięłego i serdecznego opiekuna” małych pacjentów²⁴.

Tytuł doktora medycyny otrzymała 20 listopada 1963 r. uchwałą Rady Wydziału Lekarskiego AM w Poznaniu po obronie pracy doktorskiej pt. „Zmiany aktywności zasadowej i kwaśnej fosfatazy w doświadczalnej żółtaczce zaporowej”²⁵, której promotorem był prof. Adam Piskorz²⁶. W styczniu następnego roku przystąpiła do konkursu na stanowisko ordynatora oddziału chirurgii dziecięcej w Wojewódzkim Szpitalu Dziecięcym w Poznaniu. Mimo bardzo pozytywnych opinii prof. A. Piskorza, doc. A. Naumika, doc. Ireny Giżyckiej i doc. Jerzykowskiej, w których akcentowano wybitne zdolności manualne, organizacyjne i administracyjne, bezkonfliktowość oraz wysokie morale dr Zofii Bartkowiak, a także jej znaczący wkład w obniżenie śmiertelności noworodków z powodu wad wrodzonych, komisja konkursowa wyłoniona przez Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej odrzuciła jej kandydaturę²⁷.

Zasługi dla rozwoju chirurgii dziecięcej

W marcu 1965 r. została przeniesiona przez ówczesnego rektora AM, prof. Witolda Michałkiewicza, ze stanowiska adiunkta w III Klinice Chirurgii na równorzędne

²⁰ SZB, Własnoręcznie napisany życiorys... – Na początku 1956 r. na świat przyszła córka, Hanna.

²¹ SZB, Pismo Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu z 11 stycznia 1955 r.; Zaświadczenie dr. Juliana Tomaszewskiego z 28 stycznia 1964 r.

²² SZB, Pismo rektora AM w Poznaniu, prof. Anatola Dowżenko, z 30 listopada 1955 r.

²³ SZB, Własnoręcznie napisany życiorys...

²⁴ SZB, Życiorys Z. Bartkowiak napisany przez córkę Hanę, nie datowany.

²⁵ SZB, Zaświadczenie rektora AM w Poznaniu z 12 grudnia 1963 r.

²⁶ SZB, wycinek z „Gazety Poznańskiej” z 15 listopada 1963 r. – Recenzentami doktoratu byli: doc. Józef Kołodziej i prof. Jan Oszacki. Przed przystąpieniem do obrony musiała zdać egzaminy z: historii medycyny (ocena bardzo dobry; pytania: medycyna staroegipska, początki pediatrii w medycynie europejskiej, znaczenie T. Drobniaka w chirurgii dziecięcej), chirurgii dziecięcej (ocena bardzo dobry; pytania: różnicowanie żółtaczek w wieku niemowlęcym, ocena uszkodzenia wątroby na podstawie badań pracownianych, postępowanie w ostrej niedrożności u noworodków) oraz filozofii (ocena celujący; pytania: marksizm, leninizm).

²⁷ SZB, Pismo rektora AM w Poznaniu, prof. Olecha Szczepkiego, z 10 sierpnia 1964 r.

stanowisko w I Klinice Chirurgicznej, kierowanej przez prof. Adama Piskorza²⁸. Rok później została ordynatorem dwudziestołożkowego oddziału chirurgii dziecięcej przy tej klinice²⁹. Zaangażowała się nie tylko w działalność kliniczną i dydaktyczną, w tym w opiekę nad studenckim kołem naukowym, ale także naukową³⁰. Na łamach „Pediatrii Polskiej”, „Polskiego Przeglądu Chirurgicznego” oraz w pamiętnikach zjazdów pediatrycznych i chirurgicznych opublikowała ponad 20 prac oryginalnych i kazuistycznych na temat operacyjnego leczenia wad wrodzonych, zaburzeń endokrynologicznych³¹, urazów i oparzeń u dzieci oraz niedrożności jelita i schorzeń układu chłonnego. Zwraçała uwagę na odmiennosc postępowania chirurgicznego u dzieci, m.in. z powodu specyficznych właściwości skóry³². Opisywała trudności z rozpoznaniem niektórych stanów ostrych, spowodowane innymi towarzyszącymi chorobami³³.

Dla rozwoju chirurgii dziecięcej w Wielkopolsce istotne znaczenie miało utworzenie w 1965 r. przez resort zdrowia stanowiska specjalisty wojewódzkiego w zakresie chirurgii dziecięcej dla województwa poznańskiego³⁴. Powierzono je dr Zofii Bartkowiak, która zgodnie z wytycznymi Instytutu Matki i Dziecka w Warszawie miała poprawić jakość leczenia chirurgicznego dzieci poprzez: zwiększenie liczby łózek szpitalnych w oddziałach specjalistycznych, nadzór nad budową kliniki chirurgii dziecięcej AM w Poznaniu i szkolenie nowych specjalistów pierwszego i drugiego stopnia. W tym czasie w województwie poznańskim istniał tylko jeden, wprawdzie sześćdziesięciołożkowy, oddział chirurgii dziecięcej w Wojewódzkim Szpitalu Dziecięcym przy ul. Józefa 7 w Poznaniu. Powszechnym zwyczajem było wydzielanie łózek dla starszych dzieci na oddziałach chirurgii ogólnej i kierowanie małych dzieci do Szpitala Wojewódzkiego. W nagłych przypadkach dzieci operowano na oddziałach chirurgicznych i przekazywano miejscowym oddziałom pediatrycznym dla prowadzenia pooperacyjnego. W całym województwie brakowało przychodni chirurgicznych dla dzieci, a kadra chirurgów dziecięcych z drugim stopniem specjalizacji składała się z siedmiu osób.

Już w pierwszym roku pracy dr Bartkowiak zorganizowała samodzielny oddział chirurgii dziecięcej w Gostyniu (ordynatorem został dr Aleksander Górny) i trzy przychodnie. Przez kolejne lata nadzorowała powstanie oddziałów chirurgii dziecięcej w Gnieźnie, Kaliszu, Koninie, Ostrowie Wielkopolskim i Pile, a także w Wojewódzkim Szpitalu Dziecięcym w Poznaniu (II Oddział Chirurgii Urazowej oraz Oddział

²⁸ SZB, Pismo rektora AM w Poznaniu, prof. Witolda Michałkiewicza z 3 kwietnia 1965 r.

²⁹ SZB, Pismo rektora AM w Poznaniu, prof. W. Michałkiewicza, z 31 grudnia 1965 r.

³⁰ SZB, Własnoręcznie napisany życiorys...

³¹ Por.: Mieczysław Walczak, Kazimierz Wojciechowski, Zofia Bartkowiak, Jerzy Pawlaczyk, *Zagadnienie leczenia rozrostu sutka u chłopców*, „Ped. Pol.” 1970 s. 1041-1047.

³² Kazimierz Wojciechowski, Zofia Bartkowiak, Henryk Giełwanowski, Alicja Kaczmarek, Andrzej Syc, *Przydatność 0,5% roztworu azotanu srebra, merkurochromu, neomycyny w aerozolu i parafinie w leczeniu oparzeń u dzieci sposobem otwartym i pod opatrunkiem*, [w:] *Pamiętnik III Zjazdu Naukowego Polskiego Towarzystwa Chirurgów Dziecięcych, Katowice 7-9 czerwca 1973*, Warszawa 1973 s. 135-140.

³³ Zofia Bartkowiak, *Wrodzone torbiele krezki powikłane ostrą niedrożnością jelita*, „Polski Przegląd Chirurgiczny” 1964 s. 485-487.

³⁴ SZB, Pismo B. Bednarskiego z 8 czerwca 1965 r.

Zespół I Kliniki Chirurgii AM w Poznaniu (ok. 1970 r.).

Od lewej siedzą: NN, dr Kazimiera Brodzińska, doc. Józef Kołodziej, prof. Adam Piskorz, doc. Władysław Twardosz, dr Irena Bowbelska, dr Zofia Bartkowiak

Anestezjologii i Intensywnej Terapii). Przyjęła, że leczenie dzieci do trzeciego roku życia na oddziałach chirurgii ogólnej jest złem koniecznym z uwagi na niewłaściwe znieczulanie i nieodpowiednie warunki operacji, wykonywanych najczęściej z powodu wad wrodzonych i ostrych zespołów brzusznych. Barierą ograniczającą działania na rzecz rozwoju chirurgii dziecięcej były pieniądze. Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej przekazywało zbyt małe kwoty na ten cel³⁵.

Co roku dr Bartkowiak wizytowała około 30 zakładów lecznictwa, aby stale rozpoznawać ich potrzeby i osiągnięcia oraz konsultować trudniejsze przypadki. Zabiegała o tworzenie ośrodków rehabilitacji pooperacyjnej dzieci, rozwój anestezjologii pediatricznej, właściwe wyposażenie oddziałów chirurgii dziecięcej i odpowiednią obsadę pielęgniarską dla nich. Jako specjalista wojewódzki wykształciła 9 nowych chirurgów dziecięcych z drugim stopniem specjalizacji, a więc przygotowanych do najtrudniejszych operacji i pełnienia funkcji kierowniczych³⁶. Sama chętnie uczestniczyła w kur-

³⁵ SZB, Sprawozdanie specjalisty wojewódzkiego za 1968 r.

³⁶ SZB, Sprawozdania przewodniczącego Oddziału Poznańskiego PTChD za okresy 1966/1967 i 1967/1968.

sach na temat: postępów chirurgii dziecięcej, rehabilitacji dzieci po urazach narządu ruchu, chirurgii plastycznej, leczenia oparzeń i diagnostyki onkologicznej dzieci etc³⁷. Przewodniczyła wszystkim komisjom konkursowym powołującym ordynatorów oddziałów chirurgii dziecięcej, życzliwie opiniując ich kandydatury. Ze stanowiska konsultanta wojewódzkiego zrezygnowała w 1971 r., pozostawiając dorobek w postaci 6 samodzielnych oddziałów chirurgii dziecięcej z 498 łózkami w województwie poznańskim. Jej następcą został dr hab. Mieczysław Wójtowicz³⁸.

Nowym i absorbującym polem aktywności zawodowej wydawała się być Klinika Chirurgii Dziecięcej, w którą przekształcono oddział dziecięcy istniejący dotychczas przy I Klinice Chirurgii i którą włączono w strukturę Instytutu Pediatrii AM. W niedawno oddanym do użytku gmachu Instytutu znajdowały się pomieszczenia przystosowane do potrzeb chirurgii dziecięcej, których budowę i wyposażanie nadzorowała jako konsultant wojewódzki³⁹. Pracowała tu do końca 1974 r., włączając się w prowadzenie poradni przyklinicznej⁴⁰ oraz w działalność utworzonego przez prof. Olecha Szczepkiego zespołu do spraw nauczania pediatrii⁴¹. Ponadto na polecenie rektora Michałkiewicza zajmowała się w orzecznictwem sądowo-lekarskim⁴² i wchodziła w skład utworzonej przez Wydział Zdrowia i Opieki Społecznej Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej komisji dla egzaminów specjalistycznych w zakresie chirurgii dziecięcej⁴³.

Kolejnym obszarem jej aktywności zawodowej było Polskie Towarzystwo Chirurgów Dziecięcych (dalej: PTChD), którego Oddział Poznański z upoważnienia Zarządu Głównego tej organizacji utworzyła w październiku 1966 r. i któremu przewodniczyła przez dwie kadencje⁴⁴. Z jej inicjatywy członkostwo honorowe Towarzystwa otrzymał dr Tadeusz Suwalski, pionier chirurgii dziecięcej w międzywojennym Poznaniu, a w uczelnianej bibliotece pojawiły się pierwsze czasopisma z zakresu chirurgii dziecięcej⁴⁵.

Realizację coraz liczniejszych obowiązków zawodowych udaremniła nagła choroba. W maju 1973 r. doznała udaru ze spastycznym porażeniem prawostronnym⁴⁶ i chociaż po rehabilitacji odzyskała pełną sprawność motoryczną i powróciła do pracy na sali operacyjnej, na ręce rektora AM złożyła rezygnację z etatu akademickiego. Była przekonana, że młodszy koledzy wykorzystają go lepiej⁴⁷. Na jej miejsce został zatrudniony dr Wojciech Rhode⁴⁸.

³⁷ SZB, Prośba o delegację z 1 marca 1971 r.

³⁸ SZB, Pismo ministra z 8 października 1971 r.

³⁹ I. Smólska, A. Dziak, *Historia chirurgii dziecięcej...*, s. 304.

⁴⁰ SZB, Pismo rektora AM, prof. W. Michałkiewicza, z 7 września 1971 r.

⁴¹ SZB, Pismo prof. O. Szczepkiego z 22 maja 1971 r. – W skład zespołu weszli ponadto: doc. Hanna Goleniowa, dr Marian Krawczyński i dr Janusz Maciejewski.

⁴² SZB, Własnoręcznie napisany życiorys...

⁴³ SZB, Pismo Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu z 27 stycznia 1972 r.

⁴⁴ SZB, Pismo Zarządu Głównego PTChD z 2 maja 1966 r.

⁴⁵ SZB, Protokół z Walnego Zebrania Oddziału Poznańskiego PTChD, Poznań 30 czerwca 1967 r.

⁴⁶ SZB, Zaświadczenie z Instytutu Ortopedii i Rehabilitacji AM w Poznaniu z 26 stycznia 1989 r.

⁴⁷ SZB, Pismo rektora AM w Poznaniu, prof. Romana Górala, z 31 grudnia 1974 r.

⁴⁸ SZB, Życiorys Z. Bartkowiak napisany przez córkę...

Na początku 1975 r. przeszła do lecznictwa otwartego, podejmując pracę w kierowanej przez dra Dionizego Płaczkowskiego poradni chirurgii dziecięcej przy ul. Mickiewicza w Poznaniu⁴⁹. Przez pewien czas kierowała tą poradnią⁵⁰, a po przejściu na emeryturę z końcem 1982 r. pracowała w niej na niepełny etat⁵¹. Od listopada 1989 r. poświęcała swój czas tylko wnukom, działalności w Środowisku Żołnierzy Obszaru Warszawskiego „Syrena” Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej⁵² i wspólnocie modlitewnej Ojca Pio przy kościele OO. Franciszkanów. Zmarła po długiej chorobie, w otoczeniu bliskich, w dniu 14 czerwca 2003 r.⁵³.

Była odznaczona Krzyżem Walecznych Armii Krajowej i Odznaką Honorową za Zasługi w Rozwoju Województwa Poznańskiego⁵⁴. W historii polskiej chirurgii dziecięcej zapisała się jako wysoce kompetentny specjalista i pracowity organizator specjalistycznego leczenia chirurgicznego dzieci w ówczesnym województwie poznańskim, a więc na przeważającej części terytorium Wielkopolski.

⁴⁹ SZB, Własnoręcznie napisany życiorys...

⁵⁰ SZB, Pismo o rozwiązaniu umowy o pracę w związku z przejściem na emeryturę, 21 września 1982 r.

⁵¹ SZB, Umowy o pracę.

⁵² SZB, Deklaracja uczestnictwa w Stowarzyszeniu Żołnierzy Armii Krajowej, Poznań 10 kwietnia 1990 r.

⁵³ SZB, Życiorys Z. Bartkowiak napisany przez córkę...

⁵⁴ SZB, Deklaracja członkowska ZBoWiD, Poznań 18 stycznia 1989 r.